

Weiner Csaba

OROSZORSZÁG FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY TENDENCIÁJA

1. Oroszország a szuperhatalmi státusból a kilencvenes években legfeljebb regionális gazdasági középhatalommá süllyedt, majd a putyini időkben megerősödve energetikai nagyhatalommá lépett elő. A Szovjetunió felbomlása utáni hét szűk esztendőt követő gyors orosz gazdasági fel- lendülését – az orosz gazdaság 1999 és 2008 közötti évi átlag 6,9 százalékos ütemben növekedett – a legtöbb szakértő következetesen alulbecsülte. Amíg Kína, India és Brazília felemelkedett, addig Oroszország újjáéledt, jöllehet számos más FÁK-beli energiaexportőr, sőt, energiaimportőr is gyorsabban bővült Oroszországnál. Oroszország vásárlóerő-paritáson számolva a bruttó világtermék 3,0 százalékát adta 2009-ben, amellyel a globális lista hetedik helyén állt. Az egy főre jutó GDP esetében azonban Horvátország és Litvánia mögött volt (a kevesebb mint 15 ezer dollárjával).

2. Az 1998-as és a 2008-as válság közötti tíz év „gazdaságtörténete” három szakaszra osztható (*Rüdiger Ahrend* szerint). Az első szakaszban a rubel 1998-as leértékelése jelentette a fő lökést a gazdasági növekedéshez. A 2001 és 2004 közötti második szakasz az olajkitermelés fellendüléséhez kapcsolódott. Ebben az időszakban már nem a belföldi orientációjú feldolgozóipar, hanem az exportorientált kitermelőipar volt a gazdasági növekedés fő motorja. A 2004 és 2008 közötti periódust a növekvő termékárak melletti fogyasztási *boom* jellemezte. Az orosz gazdaság bővülése 2005–2006-ban több mint 75 százalékban, 2007-ben közel 70 százalékban az olajárak növekedésének volt köszönhető (*Marija Kazakova* és *Szergej Szinyelnyikov–Muriljov* számításai szerint).

3. A mesterségesen nyomott termelői árak (a transzferárazás) miatt a statisztika alulbecsüli a kitermelőipar, s különösen az olaj- és gázszektor súlyát az orosz GDP-ben. *Shinichiro Tabata* szerint a bányászati szektor súlya a GDP-ben 2007-ben a hivatalos 10,1 százalékkal szemben 17,9 százalék volt. Mindazonáltal a kitermelőiparban a foglalkoztatottak mindössze 1,5 százaléka dolgozik. Ennél még a vasút is több embert foglalkoztat.

4. Az elmúlt években Oroszország annak dacára ért el nagy növekedést, hogy a beruházási ráta alacsony maradt. A reálbérek 2000 és 2008 között évi átlag közel 15 százalékkal emelkedtek, vagyis sokkal gyorsabban, mint a termelékenység. Az orosz termelékenység 1999-ben az amerikai szint 18 százalékát érte el; 2007-ben azonban már a 26 százalékát (a *McKinsey* szerint). Kiemelkedő eredményeket értek el a szegénység csökkentésében: a létminimum alatt élők aránya a 2000-es 29 százalékról 2009-re 13,1 százalékra csökkent. A természetes fogyás jelentősen lassult: 2000-ben még közel 960 ezer fő volt, 2009-ben kevesebb mint 250 ezer. A migránsok 2008-ban 71 százalékban kompenzálták a népességfogyást. A munkanélküliségi ráta az 1999-es 13 százalékról 2007-re 6,1 százalékra csökkent. A nagyon alacsony születéskor várható élettartam is kismértékben nőtt. Ezek az eredmények legitimitást adtak a 2003-ban új (autoriter) irányt vett putyini rendszernek.

5. Az orosz szövetségi költségvetés 2000 óta volt szufficites. A 2000-es években radikálisan nőtt a szövetségi költségvetés olaj- és gázbevételeinek GDP-hez viszonyított aránya: míg 2000-ben 3,8 százalék volt, addig 2008-ban már 10,6 százalék. 2008-ban a szövetségi költségvetés bevételeinek 47,3 százalékát biztosították az olaj- és gázbevételek. A szénhidrogének az orosz áruexport értékének több mint 60 százalékát képviselik 2005 óta. Ebben a függő helyzetben hozta létre Oroszország 2004 januárjában a stabilizációs és sterilizációs funkciókat ellátó Stabilizációs Alapot, amelyet 2008. február 1-jén kétfelé választottak: a Tartalékalapra és a Nemzeti Jóléti Alapra. A Tartalékalap a Stabilizációs Alap szerepét vette át, míg a Nemzeti Jóléti Alapot eredetileg kizárólag az önkéntes nyugdíjfelhalmozás kofinanszírozására és a nyugdíjalap hiányának fedezésére szánták.

6. A gyorsan romló globális körülmények alapvetően két irányból érintették Oroszországot 2008 nyarán. Egyrészt a globális hitelpiacok beszűküléséből adódó likviditási válság, másfelől az olajárak hirtelen visszaesése sújtotta Oroszországot. Ezekhez jött még a fémárak zuhanása is. A 2008/2009 fordulóján megélt 35 dollár alatti mélypontot követően az olajárak 2009. május elején 50 dollár fölé, augusztusban pedig már 70 dollár fölé emelkedtek, míg 2010 első felében durván 70–80 dollár között ingadoztak. A 2009-es növekedés ellenére 2009-ben az alumínium ára 35,3 százalékkal, a réz 26 százalékkal, a nikkel pedig 30,6 százalékkal maradt el a 2008-as szinttől.

7. Az elmúlt évek felértékelődése után a rubel drámai leértékelődésen ment keresztül 2008 augusztusa és 2009 februárja között. A nemzetközi tartalékok ebben az időszakban a közel 600 milliárd dollárról több mint 200 milliárd dollárral csökkentek. A nemzetközi tartalékok nagysága így is a harmadik legnagyobb maradt a világon, Kína és Japán után; 2010. június elején 456 milliárd dollárra rúgott.

8. A 2008 őszen–telén bekövetkezett gazdasági esés mélysége teljesen váratlanul érte a kormányzatot és a szakértők többségét. A gazdasági válság feltárta a kormányon belüli nézetek közti eltéréseket is. Az olajalapok és a nagyon alacsony államadósság széles lehetőséget teremtettek a válságkezelő intézkedésekre, s a külső sokkok hatásainak enyhítésére. A Világbank szerint a válságkezelő csomag mérete megfelelő volt (különösen a pénzügyi szektort célzó), de szerkezete és végrehajtása lehetett volna hatékonyabb is. Általában véve három hibát rónak fel.

- 1) Az adócsökkentés, illetve az általános és nem célzott intézkedések (nyugdíjak és bérek emelése) megdrágították a csomagot.
- 2) Minekután az infrastruktúra és a célzott szociális segítségnyújtás viszonylag kis figyelmet kapott, az intézkedések multiplikatív hatása is kisebb, mint az különben lehetett volna.
- 3) A legtöbb intézkedést (szerintük) 2009 második felében hajtották végre, ám a válság 2009 első felében volt a legmélyebb.

8.1. A válságkezelő csomagban leszögezték, hogy csak a hatékony vállalatokat támogatják, ám az intézkedések mégis túlságosan is az életképtelen, a szovjet érából megmaradt óriásvállalatokra koncentráltak. (A hatékonytalan vállalatokat egyrészt szociális okokból támogatták, másrészt hogy elkerüljék azt, hogy fontos iparágakat teljesen felszámoljanak – húzza alá a *BOFIT*.) A csomag fő prioritása a szociális kötelezettségek teljes mértékű teljesítése volt.

8.2. A közismerten nagyon alacsony nyugdíjak jelentősen megugrottak az elmúlt időszakban (különösen 2010-ben). A lépés nem független a nyugdíjas választók nagy arányától és attól, hogy aktívabbak is a választásokon, mint a többi társadalmi csoport. A válságkezelés szociális irányultsága (amely természetesen túlmutat a nyugdíjemelésen) mögött a politikai okok mellett gazdasági érv is áll: a belföldi termelésű termékek várt növekvő fogyasztása. A válságkezelő intézkedések 2010-ben is folytatódtak, ám az eddiginél jóval kisebb nagyságban.

9. A szövetségi költségvetés GDP-arányos deficitje 2009-ben 5,9 százalékot ért el. A Tartalék-alap 2009-ben lehetővé tette, hogy a költségvetési hiányt külföldi források bevonása nélkül lehessen finanszírozni. A Tartalék-alap viszont így kevesebb mint a felére csökkent. A 2009-ben elfogadott költségvetési törvény szerint a Tartalék-alap 2010 végére kiürül. A jelenlegi állás szerint azonban 308 milliárd rubelt megtartanak. A Tartalék-alap nagysága 2010. június elején 1198 milliárd rubel (39,3 milliárd dollár) volt. A költségvetési törvény a 2617 milliárd rubeles (85,8 milliárd dolláros) Nemzeti Jóléti Alapra is számít 2010-től, azonban egyelőre még nem nyúltak hozzá ilyen célból, s ma úgy néz ki, 2010-ben nem is fognak. Oroszország a nemzetközi pénzügyi intézményektől végül nem vett fel hitelt a hiány finanszírozására; közülük az IMF szóba sem jöhetett. 2010 áprilisában viszont megtörtént az eurókötvény-kibocsátás. Az eredetileg tervezett 17,8 milliárd dollár helyett 2010-re megállnak az eddigi 5,5 milliárd dollárnál. A tervek szerint a szövetségi költségvetés 2015-re jönne ki a deficités időszakból.

9.1. Az államadósság *Alekszej Kudrin* pénzügyminiszter 2010. június 19-ei közlése szerint jelenleg nyolc százalékon áll. Ez a G8-ban, illetve a G20-ban a legalacsonyabb. Várakozásai szerint 2010 végére a GDP tíz százaléka, 2013 végére 14 százaléka lesz.

10. Az orosz GDP 2009-ben 7,9 százalékkal zsugorodott. Ennél nagyobb visszaesés csak Észtországban, Lettországon, Litvániában, Ukrajnában és Örményországban volt. Az orosz gazdaság visszaesése 2009-ben jóval erőteljesebb volt, mint az 1998-as válság idején, ám elmaradt a Szovjetunió összeomlása utáni éveketől.

10.1. Az ipari termelés a 2009-es 10,8 százalékos csökkenést követően 2010. januárjában–májusában 10,3 százalékkal nőtt. Míg a válság előtt a feldolgozóipar nagy dinamikával, a kitermelőipar pedig már csak szerény mértékben bővült, addig 2009-ben a feldolgozóipar 16 százalékkal zuhant, a kitermelőipar viszont csak 1,2 százalékkal csökkent. Az előző év azonos hónapjához képest a bányászat 2009 októberétől, a feldolgozóipar 2009 decemberétől bővül. A mezőgazdaság az egyedüli ágazat, amely 2009-ben is nőtt.

11. 2009-ben az olaj- és gázszektorban ellentétes folyamatok mentek végbe. Míg Oroszország 2009-ben a világ legnagyobb olajtermelőjévé lépett elő (megelőzve Szaúd-Arábiát), addig a kereslet visszaesése, valamint a globális (különösen a katarai) LNG-termelés és az Egyesült Államok nem konvencionális gáztermelésének felfutása nyomán elvesztette vezető gáztermelő szerepét.

11.1. Oroszország a legnagyobb nyertese az OPEC 2008-ban hozott „áldozatvállalásának”. A potyautas Oroszország 2009-ben 1,2 százalékkal emelte olajtermelését. A kitermelés növekedésében már a Kelet-Szibéria–Csendes-óceán olajvezeték betáplálásához szükséges kelet-szibériai olajmezőknek is meghatározó szerepük volt. 2010 márciusában új posztszovjet rekordot ért el az orosz olajtermelés napi 10,12 millió hordóval, míg az export napi 5,38 millió hordóra rúgott. A Kínába irányuló közvetlen vezetékes olajexport 2011 elején indulhat.

11.2. Az orosz gáztermelés 2009-ben 12,1 százalékkal csökkent. Miközben a Gazprom-csoport kitermelése 16 százalékkal esett vissza, addig a Gazpromon kívülieké 6,8 százalékkal nőtt. Az orosz gáztermelés esése kisebbrészt a belföldi kereslet, nagyobbrészt az exportpiac (a Gazprom terepe) beszűkülésének volt köszönhető. Utóbbinak alapvetően három oka volt: (1) a hosszú távú ellátási szerződések döntően olajtermék-árakhoz kötött, s így mesterségesen magas gázárak (szemben a *hub*-árakkal), (2) az alacsonyabb európai gázkereslet és (3) a 2009. januári orosz–ukrán gázválság miatti kiesés. *Jonathan Stern* szerint 2009-ben a hosszú távú szerződésekkel lebonyolított orosz, algériai és holland gázexport Európában 13–16 százalékkal esett vissza. Az európai OECD-országokban 2010 első negyedévében 2008 első három hónapjához (vagyis a válság előtti időszakhoz) képest azonban a gázfogyasztás már öt, a gázimport pedig négy százalékkal nőtt. Miközben a katari import ötszörösére, a norvég 29 százalékkal, a líbiai 12 százalékkal, az algériai pedig egy százalékkal emelkedett, addig az orosz 12 százalékkal, a nigériai 43 százalékkal csökkent (*Mihail Korcsomkin* számításai szerint).

11.3. Oroszország 2009-ben úgy döntött, hogy többé nem kíván az Energiacharta-szerződés, valamint az Energiahatékonyságról és a kapcsolódó környezeti vonatkozásokról szóló energiacharta-jegyzőkönyv szerződő fele lenni. Oroszország számára ugyan megszűnt az ideiglenes alkalmazás, ám az Energiacharta-szerződés rendelkezéseit még húsz éven át alkalmaznia kell a területén más aláírók azon befektetéseire, amelyek az ideiglenes alkalmazás megszűnése előtt történtek.

12. A 2009-ben 16 százalékkal szűkülő oroszországi építőipar továbbra sem érte el a gödör alját, az állóeszköz-felhalmozás azonban 2010 márciusától már növekszik (a 2009-es 16,2 százalékos esést követően). 2010-re 4–4,5 százalékos GDP-növekedés várható.

13. A munkanélküliségi ráta a 2007-es 6,1 százalékkal szemben 2009-ben 8,4 százalékot ért el. A csúcs a 2009. februári 9,4 százalék volt; 2010 májusára 7,3 százalékra mérséklődött az állástalanok aránya. A munkanélküliség a Világbank előrejelzéseinél jóval kisebb mértékben nőtt 2009-ben, amelynek a Világbank szerint a fő okai a részmunkaidős foglalkoztatás és a kényszerszabadságolások voltak. A FÁK-ba menő hazautalások 30 százalékkal csökkentek 2009-ben. Az orosz infláció éves szinten 2010. áprilisban (majd májusban is) mindössze hat százalék volt, amely 1998 júliusa óta a legalacsonyabb adat.

14. A nagy bedőlésektől való félelem ellenére mind a bankszektor, mind a nem pénzügyi társaságok nagyrészt teljesítették adósságh kötelezettségeiket. A bankok nagyobb nehézségekbe ütköztek a hitelmegújítás során, mint a nem pénzügyi vállalatok.

15. Az orosz áruexportban 2009-ben a nyersolaj (33,3%), az olajtermékek (15,9%) és a földgáz (13,9%) együttesen 66,7 százalékkal részesedett, míg a fémek és az azokból készült termékek 11,2 százalékkal. Az orosz árumérleg többlete 2009-ben a 2008-as több mint harmadával csökkent (111,6 milliárd dollárra), s a folyó fizetési mérleg szufficitje kevesebb mint felére (49,0 milliárd dollárra) esett vissza. Az Európai Bizottság 2009. novemberi jelentése szerint 2008 októbere és 2009 októbere között az EU legfontosabb külkereskedelmi partnerei közül Oroszország hozta a legprotekciónistább intézkedéseket.

16. A 2009-ben az Oroszországban végrehajtott külföldi közvetlen tőkebefektetések nagysága 38,7 milliárd dollár volt, ami a 2008-as fele. A külföldi beruházások korlátozásáról szóló 2008-as törvények abban az időszakban készültek, amikor az olajárak erőteljes felfutásban

voltak, így az megfelelő önbizalmat kölcsönzött a törvényhozónak. A törvények azonban az orosz érdekek felől nézve is túl szigorúak lettek, s a jövőben korrekcióra szorulnak. Oroszország jelenleg a hosszú távra szóló beruházások ösztönzése mellett a spekulatív jellegű befektetések korlátozásán dolgozik.

17. A BRIC-államok közül egyedül Oroszország nem WTO-tag. A véget nem érő WTO-csatlakozási folyamat „komikumát” az orosz fél is érzi: *Makszim Medvedkov* orosz főtárgyaló 2009 októberében azt mondta, hogy csaknem biztos abban, hogy még mielőtt eléri a nyugdíjkorhatárt, csatlakozni fognak; addig pedig még nyolc év van hátra.

18. A feltörekvő gazdaságok közül Oroszország rendelkezik a második legnagyobb kihelyezett FDI-állománnyal (2008. végi adatok alapján). Az első helyen Hongkong (Kína) áll. A húsz legnagyobb orosz bázisú nem pénzügyi TNC külföldi vagyoneszközeinek nagysága 2008 végén összesen 118 milliárd dollárra rúgott (*Alekszej Kuznyecov és szerzőtársai* számításai szerint), amely a 2008-as magyar GDP háromnegyedének felel meg. A legjelentősebb befektetők az olaj- és gázipar, valamint a vas- és nemvasfémipar képviselői. Utóbbi társaságok felvásárlásai jelenleg a külföldi vagyoneszközök növekedésének a fő motorjai. 2007–2008-ban az Egyesült Államok és Kanada szerepe jelentősen nőtt a célországok között. A kohászati társaságok jobban megszenvedték a globális válságot, mint az olaj- és gázipari cégek.

19. Oroszország szívesen vesz részt új multilaterális szervezetek létrehozásában a meglévő nyugati szervezetek alternatívájaként, ellensúlyaként, így a Sanghaji Együttműködési Szervezetben is. Az első BRIC-csúcs is (2009 júniusában Jekatyerinburgban) a multipoláris világrend mellett, vagyis az amerikai globális szuperhatalom ellen érvelt. A találkozón *Dmitrij Medvegyev* elnök a dollár vezető tartalékvaluta-szerepének megtörésére szólított fel, míg 2010. április közepén, a brazíliai csúcs előtt azt szorgalmazta, hogy a BRIC-államok saját valutájukban kereskedjenek egymással. Mindeközben Oroszország 2009 júniusában tárgyalásokat kezdett az OECD-tagságról.

20. *Vlagyimir Putyin* ideje alatt a prioritás nem a hosszú távú növekedésbe való beruházás volt, hanem a rövid távú sokkokkal szembeni rugalmasság növelése (hangsúlyozza *Clifford G. Gaddy és Barry W. Ickes*). Oroszország a stabilizációt követően nem lépett modernizációs fázisba a kétezres évek közepétől, amikor a Kreml már mindent megkapott: a politikai hatalmat, az erőforrásokat és a széles társadalmi támogatottságot (húzza alá *Piotr Dutkiewicz*). A problémák ismerete, a modernizációs-diverzifikációs ígéreték és a kezdeti lépések (köztük a Szkolkovo-projekt) ellenére egyelőre a régi modell érvényesül.

* * * * *